

СЛЕДКЛАСИЧЕСКОТО РИМСКО ПРАВО И ПРОБЛЕМЪТ С ПУСТЕЕЩИТЕ ЗЕМИ

Малина Новкиришка-Стоянова,
доктор по право, доцент по Римско право
в Юридическия факултет на Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“

Във всяко общество, независимо от историческата епоха, един от основните проблеми на икономическото, социално и политическо развитие е свързан с рационалното стопанисване на земята. Аграрният въпрос е двигател на не една икономическа и политическа реформа. Опитите за решаването му, както изцяло, така и на отделни негови аспекти, извеждат на преден план различни политически сили и доктрини и обуславят конкретните политически и правни средства за уреждане на поземлените отношения.

С Конституцията на Република България от 1991 г., с последвалите я реституционни закони за земеделските земи и горите този въпрос все още не е намерил своето окончателно разрешение. Той се явява в особено изострена форма в епохите на икономически и политически преход. Нещо повече — икономическото развитие на страната и в частност — аграрната реформа, поставят пред българския законодател задачи, чиито аналози, макар и в друга историческа действителност, биха могли да се открият назад във времето.

В българското законодателство в момента няма единна нормативна уредба относно пустеещите или необработваемите или необработвани земи. Те са споменати в няколко нормативни акта, като не са предвидени конкретни мерки за тяхното усвояване, нито пък за насърчаване на завзеждането им и превръщането им в обработваеми. Единствено в чл. 94, т. 6 от Закона за горите¹ се постановява, че ежегодно със Закона за държавния бюджет на Република България се осигуряват средства в бюджета на Мини-

стерството на земеделците и горите за подпомагане на физически лица при залесяването на изоставени земи извън горския фонд. Член 95, ал. 1, т. 3 на същия закон изрично предвижда, че средствата от бюджета на Министерството на земеделието и горите се разходват и за подпомагане на физически лица при залесяване на пустеещи земи извън държавния горски фонд.

Аналогична разпоредба се съдържа в т. 146 от Правилата и нормативите за планиране на населените места, издадени от министъра на строежите и архитектурата². Те не са изрично отменени въпреки новата нормативна уредба със Закона за устройство на територията. Изисква се в околградската зона на големите и средните градове да се предвиждат лесопаркови райони на основата на съществуващи гори и чрез залесяване на пустеещи и негодни за земеделско обработване земи.

В чл. 10, ал. 6 от Закона за собствеността и ползването на земеделските земи³ единственото споменаване на пустеещите земи е по-скоро косвено — в разпоредбата се постановява, че се възстановяват правата на собствениците върху дворните места, стопанисвани от трудовокооперативно земеделско стопанство, от държавно земеделско стопанство или от други образувани въз основа на тях селскостопански организации като земеделски земи, в заличените или изоставените населени места.

В справочниците за действащите нормативни актове все още се съдържат и някои разпоредби в подзаконови актове, приети при действието на старата ни конституция и чието приложение не може да се осъществи поради липса на компетентни органи, които да бъдат сезирани с предоставяне на пустеещи земи. Така в чл. 10 на ПМС № 22 от 10 май 1982 г. за ускорено социално-икономическо развитие на селищните системи от четвърти и пети функционален тип, от граничните райони и от Странджанско-сакарския край през осмата петилетка и до 1990 г.⁴ се постановява изпълнителните комитети на общинските народни съвети, аграрно-промишлените комплекси, другите селскостопански организации и потребителните кооперации да създават условия за развитието на личните стопанства, като предоставят на работещите в аграрно-промишлените комплекси и селскостопанските организации изоставени, маломерни и негодни за машинна обработка земи над земята за

лично ползване, а на работници, служители и пенсионери — до 5 декара такава земя. Според чл. 12, ал. 1 на ПМС № 66 от 12 октомври 1977 г. за регулиране и развитие на вилното строителство в страната⁵ изпълнителните комитети на окръжните народни съвети и на Софийския градски народен съвет трябва до 31 март 1978 г. да възстановят в селскостопанския и горския фонд земите, раздадени съгласно Постановление № 21 на Министерския съвет от 1963 г., когато това е извършено в нарушение на постановлението и земите не са били пустеещи. Тези земи могат да бъдат предоставяни на лицата, на които са били раздадени, по реда и условията на Постановление № 61 на Министерския съвет от 1977 г. Съгласно чл. 12, ал. 3 от Правилника за прилагане на Закона за собствеността на гражданите⁶ членовете на едно семейство не могат да притежават право на ползване, отстъпено от държавата върху пустеещ или изоставен имот, заедно с вилен имот. Когато се притежава право на ползване заедно с вилен имот, правото на ползване се прекратява, ако вилният имот не бъде прехвърлен в едногодишен срок по реда, предвиден в чл. 7, ал. 2 от Закона. С отмяната на ограниченията по ЗСГ и съответните глави относно придобиване и притежаване на недвижими имоти тези разпоредби също се считат за мълчаливо отменени.

В актуалното българско законодателство изоставените и пустеещите имоти са споменати в различни нормативни актове относно устройството на територията. Така в Класификатора за начина на трайно ползване на поземлените имоти⁷, както и в Наредба № 5 от 10 май 1999 г. за структурата на записа в цифров вид на кадастралните планове и карти, регулационните планове и плановете на почвените категории⁸, издадени от министъра на регионалното развитие и благоустройството, се споменават „пустеещи орни земи“, „изоставена орна земя, вкл. и поради маломерност, изселване, покрай ж.п. линии, канали“, „изоставени ниви“, „изоставени ливади, вкл. поради маломерност, изселване или трайно изоставени естествени ливади по други причини“, „изоставени силно наклонени и ерозиран естествени ливади“, „изоставени трайно наводнени или засолени естествени ливади“, „изоставени територии за трайни насаждения, вкл. поради маломерност или изселване“, „изоставени силно наклонени и ерозиран територии

на трайни насаждения“, „изоставени засолени територии на трайни насаждения“, „пasiща върху необработваеми земи“ и пр., което обаче съвсем не изчерпва уредбата на този вид земи. В неотменената изрично Наредба за категоризиране на земите и реда за избиране на строителни площадки⁹ пустеещите земи са изрично споменати и категоризирани в последната, пета категория като непригодни земи наред с необработваемите и неподходящи за отглеждане на земеделски култури земи.

Въз основа на тези нормативни актове не би могло да се твърди, че напълно липсва правна уредба на пустеещите земи в българското законодателство. Такива земи обективно съществуват и за това се държи сметка при устройството и управлението на територията на страната. Проблемът се поставя по-скоро фактически и е във връзка с аграрната реформа в страната, намаления интерес към развитието на селското стопанство, трудното кредитиране и осигуряване на работна ръка за земеделско производство и редица други причини от социален и икономически характер. Ако от политическа гледна точка се прецени, че такъв икономически проблем е налице в настоящия момент в България, то по-скоро са необходими конкретни законодателни решения, които да доведат до практически действия по превръщането на пустеещите земеделски земи в обработваеми. Този проблем обаче е свързан с цялостното икономическо развитие на страната, насърчаване на земеделското производство и обезпечаването му с работна сила, както и с аграрната политика на държавните органи. В тази връзка могат да бъдат полезни някои идеи от римското право и особено от епохата на Домината, когато проблемът с пустеещите земи в Римската империя се е поставял много остро. С уговорката, че не всички правни разрешения са приложими в съвременността и че възгледите на римските икономисти и правната техника на римските юристи е свързана с конкретната историческа епоха, ще проследим еволюцията на законодателството относно пустеещите земи в Римската империя.

Нарастващата социализация на собствеността и публично-правните ограничения при упражняване на правото на собственост от частните лица и по-специално — нормативните задължения на

поземлените собственици, се считат за едни от най-съществените моменти в политическата и юридическа проблематика на повечето от съвременните европейски държави. Колкото повече законодателят нарушава конституционно закрепения принцип на абсолютната и неограничена частна собственост върху земите, толкова по-често се поставя въпросът за търсене на транспозицията от идеи, техники и традиционни правни разрешения в исторически план. През 70-те и 80-те години на миналото столетие в рамките на сравнителноправното изследване на актуалните и античните правни системи редица автори подчертават, че Римската империя след Диоклециан (284 — 305 г.) напомня с много аналогии Европа от края на XX в. — не само със значителните религиозни и духовни трансформации, но и с тежката фискална система, търговската организация в условията на конкуренция, държавните монополи и аграрната ситуация¹⁰. Но всяко сравнително изследване на съвременните и античните правни институти трябва да се поставя в конкретния исторически контекст, без априорна оценка на правнотехническите елементи или надценяване на икономическите, социални и политически фактори. Не е възможно и да бъдат обхванати всички страни на проблема с изоставянето на обработваемите земи както в Античността, така и в съвременността. Като имаме предвид отдалечеността на епохата, можем само да маркираме отделните моменти от развитието на правната уредба във връзка и със запазените неюридически сведения, които отразяват действителния ефект от правното регулиране на пустеещите земи. Изследването на отделни аспекти на този глобален икономически проблем в Римската империя няма за цел нито да внушава изводи за съществуваща аналогия, нито да предписва правна панацея за неговото разрешаване. По-скоро биха могли да се направят изводи за предпоставките за съществуването на проблема, да се анализират правните средства за преодоляване на отрицателните последици от изоставянето на земите и тяхната ефективност. Никое от прилаганите от римските императори правни средства не би могло да се имплантира пряко в съвременното законодателство, но е възможно заимстването на идеи в търсене на позитивното дори и в неуспешните опити на публичната власт да се справи с проблема на *agri deserti*.

Политическите, социални и икономически трансформации от края на римската Република през втората половина на I в. пр.н.е. налагат създаването на нова, компромисна форма на държавно управление, наречена Принципат¹¹. Независимо от концентрацията на властта в ръцете на принцепса и едноличното управление на огромната територия на Римската империя в първите столетия на новата ера, поземлената криза все повече се задълбочава. Уедряването на поземлената собственост и невъзможността за рационално стопанисване на латифундиите и салтусите, недостигът на работна ръка, варварските нашествия, отслабването на централната политическа власт и редица други фактори водят до прогресивно разрастване на запустелите територии, до изоставяне на цели региони и намаляване на селскостопанското производство, а от там — и до криза в изхранване на населението и войската¹². В тази ситуация се налага все по-често интервенцията на публичната власт, като невинаги императорските конституции са правно издържани и с обмислени трайни последици. Постепенно се утвърждава тенденцията на публичното вмешателство в режима на частната собственост, намесата в типичните частноправни отношения, обременяването на частната собственост в обществен интерес. Опитите на римските императори да създадат по-рационална организация за стопанисване на поземлените имоти се обективират в няколко насоки:

1) създаване на публичноправни задължения за обработването на *praedia rustica*;

2) трайно обвързване на земеделците със земята, която обработват, независимо дали тя е собствена, предоставена от собственика безвъзмездно или взета под аренда, което води до изменения в личния им статус;

3) създаване на затворени икономически общности, чиито членове носят определени публични задължения за плащане на данъци или извършване на определени повинности, но в юридически план са по-облагодетелствани от външните за общността лица и разполагат с имунитети в определени граници;

4) задължително присъединяване с акт на публичната власт на необработваеми или необработвани земи към съседните обработваеми участъци и фискална отговорност и за присъединените земи.

Тези мерки се установяват постепенно, още в епохата на Принципата, но се акцентира на тяхното приложение особено след втората половина на III в., когато аграрната криза в империята значително се задълбочава. Обработваемите земи се изоставят не само от лицата, които ги стопанисват непосредствено — роби, колони, арендатори, но и от самите собственици или титуляри на дългосрочни или вечни поземлени права (*domini fundorum, possessores*)¹³. Причините за това са комплексни. От една страна, при политическата нестабилност, непрекъснатите войни и варварските нашествия земеделците напускат граничните и несигурните райони, особено ако в тях има слабо военно присъствие. От друга страна, в този период държавата прогресивно увеличава и реквизициите на земеделска продукция, вкл. и тоталното изземване на някои продукти, а в условията на война — на роби и добитък¹⁴.

В началото на Домината вече е формирана и данъчната система, която обаче е твърде сурова и неизменна, с множество поземлени данъци и повинности, като при това данъчното облагане не е въз основа на единен и общ рационален принцип, не се държи сметка за вида на отглежданите култури, за състоянието и статута на земята, нейната производителност и други обективни фактори. Определянето на поземлените данъци е въз основа на специфична тарифна оценка на земята в съчетание с имущественото и социално положение на задължените лица към момента на съставянето на ценза — собственици или арендатори¹⁵. Към това се добавя и непрекъснатото намаляване на работната ръка в земеделието с бягството на робите и колоните към градовете, привлечени от по-сигурния поминък там, многобройните военни набори, ниския естествен прираст на селското население и други социални фактори¹⁶.

Статутът на пустеещите земи не се установява юридически, а фактически. Първоначално терминът “*ager desertus*” няма правнотехническо значение. Използва се най-общата лексема за поземлен имот — “*ager*”¹⁷, а определението “*desertus*” има смисъл както на пустеещ, така и на опустошен, обезлюден, неплоден. То е изключително добре подбрано, тъй като смислово включва всички аспекти на изоставянето на земите¹⁸. В императорските конституции употребата на конструкцията “*ager desertus*” не е стабилна — в

много случаи се споменава за “*possessiones desertae*”, “*praedia deserta*”, “*locus desertus*” и пр.,¹⁹ но всички термини, които се използват, недвусмислено насочват към селскостопански имоти, които по принцип са обработваеми.

Според косвените сведения на историографията от епохата на Домината размерите на пустеещите земи са значителни. Амиан Марцелин с горчивина отбелязва това, като от контекста на изложението му може да се направи извод, че ситуацията е неконтролируема²⁰. Изоставянето на земите е толкова масово, че налага вземането на спешни мерки, някои от които са неадекватни и напълно неефекасни.

Повечето изследователи на проблема на първо място посочват типичното за всички антични общества закрепостяване на работната сила към земята, която обработва. Тази мярка е характерна както за Древния изток, Индия, Китай, така и за Египет, Гърция и елинистическите държави. Тя се прилага винаги в епоха на икономическа стагнация и целъ обезпечаване на земеделците като основен подотрасъл на античната икономика с работна ръка²¹. От това следва изменение на личния статус и поставяне на земеделците в зависимост от собственика на поземления имот, но тази зависимост има по-скоро икономическо, отколкото юридическо значение. В Рим колоните са лично свободни, но се предвижда право на собствениците на земите, които обработват, да ги ревандират от всяко трето лице, както и санкции за укривателство и подпомагане на избягали колонии²². Постепенно статутът на колоните се изменя, въвеждат се и други ограничения за преминаване от едно имение в друго, както и съсловни ограничения, типични за *humiliores*. Независимо от строгите мерки, както и трайното запазване на тенденцията за закрепостяване на селското население към земята през целия период на Домината и в ранното Средновековие, проблемът с осигуряването на работна ръка не се решава напълно²³.

В юридически план още към края на III в. от н.е. автономията на волята на собственика на земята, определян и като неин пълновластен господар (*dominus fundi*), започва да се ограничава. Той не може неограничено да осъществява съдържанието на своето право на собственост, респ. — да унищожава или да изоставя своята

вещ. Публичната власт ограничава собственика на поземлени имоти именно в *animus dereliquendi*. Теорията на *derelictio* в епохата на Домината се запазва само по отношение на движимите вещи. Според повечето романисти, които изследват този период от развитието на римското право, още от времето на Диоклециан *agri deserti* и *agri derelicti* попадат под режима на *bona caduca*. Този анализ е направен въз основа на една конституция с неизвестна дата, с която се постановява, че изоставените земи преминават към фиска и трябва да се изискват от всяко трето лице, ако не е постановено друго в императорска конституция²⁴. Като се има предвид обаче особеността на фискалното имущество и способите за неговото асигниране или арендуване на частни лица, едва ли това законодателно разрешение от края на III и началото на IV в. от н.е. е довело до сериозен позитивен резултат. Все пак то отразява тенденцията да не остават земи без определен собственик, та бил той и държавата, за да се държи сметка за поземлените данъци²⁵.

На следващо място императорите предприемат мерки за населяване на вече трайно изоставените и безлюдни земи и превръщането им в обработваеми. През този период се прилагат асигнациите на земи на варвари, на ветерани, на частни лица и на муниципии. Те се различават съществено от асигнациите на земи по времето на Републиката и дедуциите на колонии в новозавладените от римляните провинции, които имат за цел осигуряване на римското присъствие в граничните райони. Единствената цел на предоставянето на изоставените земи, веднъж експроприирани и придобили статут на фискални, е осигуряването на тяхното обработване и плащането на поземлените данъци. В началото на Домината в пустешите провинции след реформата на Диоклециан започва дедуцирането на военни колонии, като земите се предоставят на ветерани и варвари (*gentiles, laeti, milites limitanei*) и дори придобиват специален статут на *terrae leticae è fundi limitanei*²⁶. Прототипът на уредбата на *terrae leticae* откриваме още по времето на Принципата, когато според Херодиан император Пертинакс разпределя изоставените земи на варварски семейства, които преселва от прилежащите на империята територии по реките Рейн и Дунав във вътрешността на държавата. Марк Аврелий на свой ред установява маркоманите в граничните римски провинции и

дори в централна Италия²⁷. Опитите на следващите императори не са особено успешни, тъй като насилствено заселваните варвари трябва да бъдат надзиравани подобно на военнопленници от римски войници, те нямат земеделски умения и често се бунтуват. От правна гледна точка заселниците имат различен статут от останалото земеделско население, подчинени са на особената юрисдикция на *praefectus laetorum* и в повечето случаи вместо основния поземлен данък *tributum* имат задължение да осигуряват продоволствието на армията. Въпреки сходството с римските колонии от времето на Републиката, които са били преден пост на римската цивилизация във варварския свят, coloniите по времето на Домината са точно обратното — изолирани варварски анклавни, без почетно римско наименование, римски институции и пр.

Статутът на ветеранското земевладение е свързан със същата цел — да се осигури наследственото ползване на граничните земи, които се придобиват в собственост от ветераните и могат да преминават по наследство само доколкото наследникът поема и военната служба на наследодателя. Без съществени разлики в поземления режим и целите на асигнирането е предоставянето на публични земи на частни лица или на муниципии, като пробиването в собственост е обусловено от изпълнението на определени публични задължения наред с плащането на поземлените данъци²⁸. В по-старата романистика се приема, че в тази мярка на римските императори се открива генезисът на средновековните феоуди, но то не се споделя напълно от съвременните автори. Ветеранското земевладение от времето на Александър Север насетне има за цел оземляването на заслужилите спокоен отдых войници на империята, които не притежават свое недвижимо имущество и средства за издръжка. Наред с това земите се предоставят изключително в граничните райони, където държавният интерес налага присъствието на опитни във военните дела и бдителни лица, които и сами биха защитавали своите владения. От тези земи не са се очаквали особени приходи нито в хазната, нито като земеделска продукция. Асигнациите са били по-скоро стимул за ветераните да ги стопанисват и да пазят своите и държавните интереси, отколкото да решават конкретни икономически проблеми. По тази причина предоставянето на фискални или императорски земи на варвари и

ветерани едва ли може да се приеме като ефективна мярка за решаване на проблема с пустеещите земи.

В друг исторически контекст населяването на определени територии би имало и икономически резултат, ако наред с узаконяването на собствеността се създадат и привилегии за поземлените собственици и се насърчава тяхната земеделска активност. С това разбиране от IV в. насетне започва серия от интервенции на римските императори за решаване на проблема с изоставените земи.

В CJ 11.59.1 император Константин в ретроспективен план споменава за своеобразното разрешение, предприето от Аврелиан, за присъединяване на пустеещите земи, чиито собственици не могат да се открият, към съседните имоти — *adiectio possessiones deserta, quae iuvenire dominos non potuerunt*²⁹. Строгостта на тази мярка е смекчена с 3-годишен данъчен имунитет — *triennii immunitate percepta*. Аврелиан е известен с множеството административни и фискални реформи, поради което в епиграфиката е споменаван и като *restitutor orbis*³⁰. Той значително заздравява най-важните административни структури, въвежда поземлен данък и за италианските имоти, задължава всички римски граждани да участват в публичните разходи и плащането на данъците. Присъединяването на имотите е мярка по отношение на декурионите, но от редакцията на текста може да се направи извод, че тя е била и с по-широко приложно поле. Някои автори считат, че първоначално мярката се е прилагала само по отношение на декурионите, а император Константин я доразвива, като приема, че ако те по различни причини не могат да осъществят присъединяването, то тази тежест следва да се понесе от собствениците по местонахождението на пустеещия имот, които имат съседни на него земи — *cofundem agrorum possessionibus et territorii dividandur accepta*. При всички случаи личи обаче сериозната ангажираност на публичната власт с решаването на проблема с пустеещите земи. Привидно нормативното разрешение е непълно, тъй като няма никаква промяна на режима на собствеността, нито се споменава за преминаване на изоставените земи към държавния патримониум и задължаване на определен кръг лица за завземането им. В случая императорът действа и като орган на публичната власт, който създава правни

норми, и като държавен орган, натоварен със стопанисването на публичните земи. Прави впечатление обаче императивният характер на нормата, което вероятно е продиктувано от желанието проблемът да се разреши силово, като се натоварят лицата, които по принцип са правно задължени за плащането на поземлените данъци.

Всъщност системата на присъединяване на пустеещи земи не е нова за римското право. По времето на Принципата в Северна Африка се практикува присъединяването на малки терени, наречени *subcisiva*, върху които колоните на съседните участъци придобиват право на провинциална собственост — *ius possidendi ac fruendi hereditique suo reliquendi*. По-късно римските юристи въз основа на няколко императорски конституции наричат това *ius collendi*, а във византийските източници системата на присъединяване се споменава като *epibolh*³¹. Тя обаче затруднява значително поземлените предприемачи, поради което император Теодосий II в 444 г. я отменя по отношение на емфитевтите на безплодни земи, които са ги превърнали в обработваеми³².

И в двата случая обаче имаме задължение за завземане, а не право да се окупираат пустеещи земи, което очевидно е предизвикало негативна реакция на поземлените собственици още в началото на IV в. По тази причина акцентът в следващите конституции се измества към създаване на позволителен режим и добавяне на привилегии на окупантите на пустеещи земи. В конституция на императорите Валентиниан и Валент от 364 г. се повелява преторианският префект Мамертин да предостави *praedia deserta* на всеки, който е в състояние да даде сигурни гаранции със собственото си имущество, че имотът няма да бъде изоставен³³. Целта на новото правно решение е да се облекчи тежестта на задълженията на куриалите по местонахождението на пустеещите имоти и да се осигури плащането на данъците за тях.

На следващата година — 365 г., същите императори предоставят пустеещи земи на ветерани и на колонии от варвари, които те наричат *gentiles – emeritis veteranis vel gentilibus dividamus*. Текстът на CTh 5.11.7 е запазен в много малка част, но процедурата по предоставянето вероятно е следвала вече утвърдената практика³⁴. За нея свидетелства друга конституция от същия период, в която

те предписват на преторианския префект Руфинус да предоставя *agri deserti* на всеки, който поиска това. Сезирането вероятно се е осъществявало с проста писмена молба предвид необходимостта от издаване на административен акт по предоставянето — *licitatio*. Условието на това предоставяне съдържа значителни привилегии — пълно освобождаване от всякакви данъци и повинности за 3 години:

CTh.5.11.8 . *Valentiniano et Valente Impp. ad Rufinum praefectum praetorio. Quicumque possidere loca ex desertis voluerint, triennii immunitate potiantur. Qui vero ex desertis nonnihil agrorum sub certa professione perceperunt, si minorem modum professi sunt, quam ratio detentae possessionis postulat, usque ad triennium ex die latae legis in ea tantum possessione permaneant, quam ipsi sponte obtulerunt exacto autem hoc tempore sciant ad integrae iugationis pensitationem se esse cogendos. Itaque qui hoc sibi incommodum iudicavit, et vestigio restituat possessionem, cuius in futurum onera declinat. dat. viii id. aug. mediolano Vvalentiniano et valente aa. cons. (365 aug. 6).*

С тази конституция окончателно се утвърждава новият принцип в уредбата на поземлените отношения, създаден още по времето на Принципата в Северна Африка. Там се развиват специфични поземлени отношения — синтез на гръцка, източна, картагенска и римска поземлена практика. По социално-икономически и политически причини със специално разпореждане на принцепса и нареждане до губернатора на съответната провинция (при запазване на специфичната римска употреба на термините в *Lex Manciana* и *Lex Hadriana*) на свободните земевладелци — собственици или арендатори на императорски земи в салтусите, се предоставят малки парцели, изключени от поземления кадастър като неплодородни, често с неправилна форма и невъзможност да бъдат размерени според правилата на римските агримензори. Така Хигин им дава определението *subsiciva* като земи, които не могат да се асигнират по посочените причини³⁵. Фронтин от своя страна счита, че тези земи имат особен статут — *ius subsicivorum*, който се отнася и до изоставените, както и до никога необработвани земи — *agri derelicti vel agri rudes*. По отношение на тези земи след завземането им, т. е. след установяването на владение върху тях и превръщането им в обработваеми, респ. засаждането им с лозя и маслини,

колониите, които ги стопанисват, по силата на Lex Manciana придобиват *usus proptius*. Това е ново право, което според някои автори е идентично с провинциалната собственост. По-късно в Lex Hadriana то се определя чрез правомощията на неговия титуляр като *ius possidendi ac fruendi hereditique suo reliquendi*³⁶. В три запазени надписа от северноафриканските римски провинции — от Хеншир-Метих, Аин-ел Джемала и Аин-Уасел, *agri rudes* се разглеждат отделно от гористите и тревисти земи — *agri silvestri aut palustri*, и според повечето автори са земи, годни за земеделие, но останали необработвани по различни причини. Това се потвърждава от предписанието те да бъдат засадени както с маслини и лозя, така и със житни култури. Римските юристи предлагат интересен модел за стимулиране на икономическата заинтересованост на лицата, които завземат такива земи — те се освобождават за определен период от време от поземлени данъци и придобиват в собственост цялата реколта, а след това дължат като рента на собственика на земята 1/3 от продукцията от съответния поземлен участък.

Същата икономическа логика прозира и в нормативната уредба на пустеещите земи в императорските конституции. Така идеята за благоволенieto на императора като върховен собственик на земята се разпространява и в случаите, когато зад нея прозира задължение за обработване на пустеещи земи. В CJ 11.48.3 изрично е подчертано, че по милостивата воля на императорите Валентиниан и Валенс всички, които използват роби за обработването на пустеещите земи, се освобождават от дължимите поземлени данъци за тази работна ръка³⁷.

Вероятно тези облекчения са оказали своето въздействие, тъй като в периода между 365 и 367 г. същите императори повеляват на преторианския префект Мамертин да предотвратява случаите на злоупотреба с присъединяване на пустеещи земи от собствениците на съседните имоти, което взема застрашителни размери в Италия³⁸. Предписва се извършването на асигнация чрез провеждане на специален публичен търг и изрично разпореждане на публичната власт — *licitatio*, за предоставяне на имота на този, който предложи най-добрата цена. В случая вероятно е достигната колизия на интереси, която императорите решават набързо — все пак се дава приоритет на фискалния интерес. Но мярката има и друг

ефект — усвояване на пустеещите земи само от платежоспособни лица, които могат да поемат и гарантират плащането на поземлените данъци.

Следващият етап на аграрното законодателство по отношение на пустеещите земи е белязан с конституция на императорите Валентиниан II и Аркадий от 386 г., с която се прави опит за облекчаване на последните от тежката аграрна криза. В СTh 5.11.11. се постановява, че собствениците, които са напуснали земите си, трябва да се поканят последователно да се завърнат в тях. Използвана е терминология, която сякаш цели да засегне чувствата на тези лица, които публичната власт официално кани — *edictis celeberrimis evocentur*, да се завърнат в земите на предците си и при своите домашни огнища — *ad avitos lares et propria tecta revocentur*³⁹. От редакцията на текста личи волята за търсене на морално-етични елементи в апела към завръщането — повелите на предците и домашните богове, като моралът се включва като регулатор наред с правните норми. В конституцията, която е издадена през септември 386 г., се определя срок до следващия месец май (т. е. около 8 месеца), който от самите законодатели се преценява като подходящ и достатъчно дълъг — *dissitis idoneum et volentibus longum est*. Ако след изтичането му собствениците не са се върнали, то земите им се считат за безстопанствени и всеки, който желае, може да ги завземе, като се освобождава от неплатените до момента на установяване на владението данъци — *quicumque se sponte optulerit, non obligandus de onere praeterito*. Императорите определят, че тази окупация е напълно законна по силата на тяхната воля и всеки, който я е осъществил, може да се счита за действителен собственик — *de iure domini et perpetuitate securus*.

Някои автори считат, че тази конституция първоначално е имала временен характер и значение и е целяла разрешаването на проблема с пустеещите земи само в определен регион⁴⁰. Самият текст на конституцията е непълен — липсва нейният адресат, така че изводите в тази насока не могат да бъдат категорични. Но енергичната намеса на публичната власт в същия аспект се потвърждава от друга конституция на същите императори, отнасяща се до всички провинции на Източната префектура⁴¹. В нея се въвежда и нов правен елемент — дава се възможност на предишния

собственик на изоставения имот да го ревандикира в 2-годишен срок, като обезщети временния окупант за всички направени подобрения. Тя се счита за основна в режима на *agri deserti* и е включена с някои уточнения и добавки и в Юстиниановия кодекс⁴². Именно тази конституция предизвиква засилен интерес в романистиката, докато другите само се маркират. Това не е особено коректно, тъй като режимът на пустеещите земи нито възниква спонтанно, нито се изчерпва само с едно законодателно разрешение. Проследяването на цялостното му развитие дава косвени сведения за етапите, през които преминава аграрната криза в Римската империя. Дори само промяната на императивната форма в диспозитивни разпоредби указва за деликатността на проблема и за невъзможността той да се реши силово от централната власт. Едва ли без особена нужда императорите биха се ангажирали да стимулират и гарантират окупантите на пустеещи земи, като при това запазват правата на собствениците за определен срок. С цялостния режим на *agri deserti* от III в. насетне всъщност се дерогира един от най-стабилните институти в римското вещно право — придобивната давност, която в провинциите се осъществява чрез *praescriptio longi temporis*⁴³. Това разрешение е в пълно противоречие с предкласическото и класическото римско право. Така Прокул в D. 41.3.31, полемизирайки с Африкан⁴⁴, счита, че доброволното изоставяне на земята от робите или колоните в никакъв случай не може да доведе до загуба на собствеността върху имота — *Quum quis pesuaserit familiae meae, ut de possessione decedat, possessio quidem non amittitur*. Паул в D. 41.2.3.8 признава пълната валидност на *possessio iure* — *Quod si servus vel colonus, per quos corpore possidebat, decesserint, animo relinero possessionem*. В D. 41.2.3.9. е възприето същото разрешение, дори и ако владението е отстъпено на трето лице. Папиниан в D. 41.2.44.2. счита, че не е възможно да се придобие владението по време на изоставянето на имота. Всички тези становища се обобщават в една конституция на Диоклециан и Максимиан, включена в титула относно придобиването и запазването на владението (CJ 7.32. De acquirenda et retinenda possessione):

CJ 7.32.4. Imperatores Diocletianus, Maximianus. Licet possessio nudo animo adquiri non possit, tamen solo animo retineri potest. Si igitur

desertam praediorum possessionem non derelinquendi adfectione transacto tempore non coluisti, sed ex metus necessitate culturam eorum distulisti, praeiudicium tibi ex transmissi temporis iniuria generari non potest •ЮСЛ.

ET MAXIM. AA. NEPOTIANAE. *C-A 290 PP. K. AUG. IPSIS IIII ET III AA. CONSS.>

В романистиката се поставя и въпросът от кога започва реформата по отношение на пустеещите земи. С изключение на Хеподиан нито юристите, нито икономистите от епохата на Принципата споменават за някакви нововъведения в тази насока. Херодиан само споменава, че в краткия период на своето управление император Пертинакс постановява, че всички необработвани или изоставени земи в Италия и в провинциите, вкл. и тези от императорските домени, трябва да се асигнират на нови колони и те да преминават в тяхна собственост, ако ги превърнат в обработваеми и ги подобрят. Като съществена привилегия историкът сочи освобождаването от данъци за 10 години и осигуряването на ефективна защита срещу евентуални притеснения и претенции на предходните собственици.

В историческия контекст на това решение от епохата на принципата могат да се направят изводи в няколко насоки. На първо място, очевидно проблемът с пустеещите земи е бил твърде значителен, за да се предприеме такова сериозно нарушение на действащото право, и то в най-стабилната материя — придобиването на собственост, вкл. и в Италия, или по отношение на императорско имущество. Асигнацията не се осъществява произволно, а по решение на компетентния държавен орган, т. е. императорът предписва проверката на двете основни предпоставки — наличието на пустееща земя и желанието на определено лице да влезе в нейно владение. Следователно в този период не може да става и дума за доброволно и произволно завземане на пустеещи земи. Завладяването е условно — ако се предприеме тяхното обработване, макар че не се спомнава нито срок за изпълнението на това задължение, нито последици, ако в 10-годишния период на данъчен имунитет имотът се изостави от окупанта. Историкът не дава и точна терминология по отношение на правото на окупанта, което не е напълно идентично с правото на собственост, макар че с императорската конституция се създава основание за отблъскване на евентуална ревандикация на предходния собственик на имота,

който го е изоставил. Очевидно набързо е създаден режим за специфична окупация, като пустеещите земи са обявени за без-стопанствени вещи. Това обаче е трудно обяснимо по отношение на императорските земи, които имат характер на публична собственост и върху тях друго лице не може да придобие право на собственост, а само да ги ползва, включително и под формата на *ius perpetuum*.

Някои автори считат, че мълчанието на юристите по отношение на тази конституция е странно и необяснимо. От една страна се предполага, че става въпрос за изолирани случаи, които историкът неправилно е пресъздал като обща правна уредба. Това обаче от никъде не следва, при положение че Херодиян изрично посочва разпростирането на правилото както за Италия, така и за провинциите. От своя страна Chauvin счита, че Пертинакс е приел разрешение на въпроса, съвсем различно от това в СTh 5.11.12. Според него изпълнителната власт в лицето на императора, и вероятно под натиска на неизвестен преториански префект, узаконява съществуващите поземлени обичаи в Северна Африка и провинциите, които са под влияние на античното арабско право. Тази поземлена практика е в пълен разрез с официалната правна доктрина, а и поради кратковременното управление на Пертинакс конституцията не е намерила своето място в кодификациите. Той счита, че и в съвременността могат да се открият отгласи от тази специфична поземлена практика, съобразена с местните поземлени отношения и режима на собственост⁴⁵. По аналогичен начин римляните са постъпвали и в други провинции. Така например в Сирия, която е също част от Източния диоцез, са се прилагали провинциални институти, напълно различни от римските и те първоначално са се толерирали, след това са узаконени и защитени от публичната власт. По тази причина и конституцията на Валентиниан следва да се разглежда като местна уредба, която обаче никога не е прилагана в западните провинции.

На този възглед се противопоставя De Dominicis, който счита, че независимо от богатия сравнителен материал и представената аргументация тезата на Chauvin не може да се сподели. Дори издаването на Конституцията на Валентиниан да е по конкретен повод в една провинция, тя е редактирана по начин, който насочва към всеобщото нормативно изключение, отстъпващо от традици-

онните принципи на римското право и разрешенятия на римската юриспруденция, но продиктувано от социална необходимост⁴⁶.

Конкретните изисквания на развитието на икономиката през IV в. се материализират в конституцията от 364 г. и продължават до края на столетието. Така в СTh 13.11.4 от 393 г. се затвърждават разпоредбите на Константин относно присъединяването на пустешите земи⁴⁷. През 398 г. Аркадий и Хонорий постановяват, че тези, които завладяват плодородни земи от добро качество — *fundos optimus ac fertiles*, трябва да завземат и такива с по-лоши природни ресурси или безплодни — *suscipiant infecundos*⁴⁸.

В 400 г. същите императори, макар и с някои варианти, повтарят същите разпоредби по отношение на *agri deserti*. Това се приема като указание за сериозността на проблема, а от друга страна е налице развитие на аграрното законодателство и всяка следваща конституция прави опит да обобщи режима и да потвърди прилагането на различните мерки за преодоляване на изоставянето на земите от техните собственици, респ. — за насърчаване на тези, които предприемат обработването им. Императорите предписват отправянето на формална покана до всеки собственик на изоставен имот — дават 6-месечен срок за завръщане в него, като се изплатят и дължимите за изминалото време данъци. Може да се предполага, че последното изискване е обезсърчавало твърде много собствениците, но е било формално необходимо, преди да се експроприира имотът и да се предостави на нови лица. Едва след изтичането на този срок е било възможно предоставянето на имота на желаещите:

CJ 11.59.11. Imperatores Arcadius, Honorius. Locorum domini intra sex menses edictis vocati revertantur. Qui si adfuerint, et propria teneant et ea quae ex praeterito contraxerint debita redhibere cogantur.

1. Sin vero impares esse earum rerum tributis propria confitentur absentia nec adesse voluerint, penes eos, qui haec susceperint et certum quem tributorum canonem promittunt, proprietas possessionis intemerata permaneat, ut, postquam ea exsolverint, sciant sibi inquietudinem submovendam nec subreptione cuiusquam competitionis loca quae tenuerunt auferenda.

2. Quibus etiam illud indulsumus, ut ex eo tempore, ex quo primum loca de quibus agitur coeperint possidere, tributa poscantur. *ARCAD. ET HONOR. AA. HADRIANO PP.*-A 400 D. VI K. SEPT. STILICHONE ET AURELIANO CONSS.>

Идентична е и уредбата в конституцията на Хонорий и Теодосий в CJ 11.58.7=CTh 13.11.16 от 417 г.,⁴⁹ което може да се тълкува като изискване от все още нестабилизираната практика, противоречиво прилагане в някои провинции и отрицателно отношение на юриспруденцията към такова явно отстъпление от класическия режим на поземлената собственост.

Това е в общи линии специфичната уредба относно пустеещите земи в следкласическото римско право. Във връзка с настоящото изследване остава открит въпросът доколко тези законодателни мерки, които са сериозен опит за разрешаване на кризата в селското стопанство в епохата на Домината, имат някакъв практически резултат. За съжаление, в съчиненията на историците от тази епоха се обръща внимание само на военно-политическите събития, които предшестват гибелта на Западната Римска империя. Единствен проблясък би могъл да се съзре в Конституцията от 417 г. В нея императорите Теодосий и Хонорий предписват на Себастиан — *comiti primi ordinis*, да признава неотменното право на лицата, получили *possessioones quae deserto hunc permansit*, предоставено им от *perqueauctor*⁵⁰. Акцентът на неотменимостта на правото е индиция, че в практиката то не се приравнява напълно на правото на собственост. Наред с това в същата конституция се определят последиците от случаите, когато собственикът на имота го ревандира. Вероятно това съвсем не са били редки хипотези, защото императорите императивно изискват от съдиите да извършват оценка на направените подобрения от окупанта и да му присъждат съответното обезщетение. С това се въвежда и правилото, валидно и по времето на Юстиниан, че всякакви претенции по отношение на имота след асигнирането му от императорските чиновници могат да се предявяват в 2-месечен срок от момента на аддикцията на спорния имот. Юстиниан обаче увеличава този срок на 6 месеца⁵¹ — вероятно защото 2-годишната давност за ревандикационния иск на собственика само в този случай е била твърде сурова мярка, продиктувана от друга политическа и икономическа действителност и са се породили многобройни спорове. Всъщност нейната цел е била в кратко време да се премахне неопределеното състояние на имота по отношение на собственика и да се определи доказателствената тежест при евентуалния процес.

Това води и до друг извод — поземлените собственици вероятно са реагирали чувствително на императорските разрешения по отношение на пустеещите земи, проявили са активност за запазване на своите имоти. Това от своя страна би могло да има позитивен ефект по отношение на хазната, ако изплащането на неиздължените данъци би било предпоставка за водене на делото за собственост. В императорските конституции обаче не се съдържа и намек за това.

Не може да се твърди, че с цитираните законодателни мерки на императорите от IV и началото на V в. се е създадала единна и непротиворечива уредба на режима на пустеещите земи. Всъщност с тези конституции се е направил опит за създаване на някои от възможните привилегии при завземането им — признаване на неотменимо и стабилно право, подобно на правото на собственост на окупанта, освобождаване от данъци за определен период. Няма достатъчно сведения за ефективността от прилагането на тези мерки, но със сигурност римските императори са търсели и други правни конструкции за решаването на проблема. Така римската емфитевза — специфична инвестиционна аренда, се е явила подходящо правно средство за превръщане на необработваемите земи в обработваеми. Но на практика в епохата на Домината тя изгубва своя характер на аренда със задължителни подобрения и се явява като универсално средство за стопанисване на публични и частни имоти при намалена поземлена рента и задължение за заплащане на поземлените данъци. Ако емфитевзата би запазила своя характер, отразен в наименованието на института и близък до арендите с подобрения от Древна Гърция от класическата епоха и от Северна Африка от времето на Принципата, то тя би се явила подходящо средство за разрешаването на проблема. Очевидно, при невъзможността за нейното използване именно по отношение на пустеещите земи римските императори са предприели други законодателни подходи. Детайлното изследване на съотношението между различните форми на стопанисване на земите в епохата на Домината обаче излиза извън рамките на настоящото изследване⁵².

Както вече отбелязах в началото, трудно може да се направи проскция на законодателните разрешения на римските императори в съвременната епоха. Така българската конституция не допус-

ка отчуждаването на частни имоти, освен за държавни или общински нужди и при предварително и справедливо обезщетяване. Следователно режимът на отнемане на пустеещите земи от техните собственици и асигнирането им на трети лица не може да бъде приложен. Несъмнено обаче може да се заимства идеята и икономическата логика, с която юристите в Древния Рим са направили опит да разрешат проблема на *agri deserti*. По-високото данъчно облагане на земите, които не се стопанисват и обработват, освобождаването или намаляването на данъка при предприемане на разработването на такива земи от арендатори, опрощаването на данъка на собственика, който предприема подобрения в своите пустеещи имоти — това са все фискални средства за стимулиране на заинтересоваността на поземлените собственици. Те имат за цел и да не се задълбочава кризата в стопанисването на поземлените имоти, която е имала застрашителни размери в Римската империя и се изтъква като една от причините за нейния икономически упадък.

-
- ¹ ДВ, бр. 125 от 1997 г., изм. и доп., бр. 79 и 133 от 1998 г., бр. 26 от 1999 г., бр. 29 и 78 от 2000 г., бр. 77 от 2002 г., изм., бр. 79 и 99 от 2002 г. и бр. 16 от 2003 г.
 - ² ДВ, бр. 21 и 22 от 1970 г., изм. и доп., бр. 67 от 1970 г., изм., бр. 69 и 70 от 1977 г., бр. 22 от 1982 г., бр. 33 от 1984 г., бр. 73 и 87 от 1989 г.
 - ³ ДВ, бр. 17 от 1991 г., изм. и доп., бр. 20 и 74 от 1991 г., бр. 18, 28 и 46 от 1992 г., бр. 48 от 1993 г.; Решение № 12 на Конституционния съд на Република България от 1993 г. — ДВ, бр. 64 от 1993 г.; бр. 83 от 1993 г., бр. 80 от 1994 г., бр. 45 и 57 от 1995 г., Решения № 7 и 8 на Конституционния съд на Република България от 1995 г. — ДВ, бр. 59 от 30 юни 1995 г.; бр. 79 от 1996 г.; Решение № 20 на Конституционния съд на Република България от 1996 г. — ДВ, бр. 103 и 104 от 1996 г.; Решение № 3 на Конституционния съд на Република България от 1997 г. — ДВ, бр. 15 от 1997 г.; бр. 62, 87, 98, 123 и 124 от 1997 г., бр. 36, 59, 88 и 133 от 1998 г., бр. 68 от 1999 г., бр. 34 и 106 от 2000 г., бр. 28, 47 и 99 от 2002 г. и бр. 16 от 2003 г.
 - ⁴ ДВ, бр. 42 от 1982 г., изм., бр. 13 от 1985 г., бр. 10 от 1987 г., бр. 81 от 1988 г., бр. 24, 43 и 48 от 1990 г.
 - ⁵ ДВ, бр. 81 от 1977 г., изм. и доп., бр. 19 от 1988 г.
 - ⁶ Утвърден с ПМС № 24 от 2 юни 1973 г. — ДВ, бр. 45 от 1973 г., изм., бр. 42 от 1975 г., бр. 53 от 1976 г., бр. 24 от 1978 г., бр. 78 от 1980 г., бр. 57 от 1984 г., бр. 53 от 1987 г., бр. 61 от 1988 г.
 - ⁷ Приложение № 2 на чл. 11, ал. 2, чл. 15, ал. 4 и чл. 18 на Наредба № 14 от 23 юли

- 2001 г. за съдържанието, създаването и поддържането на кадастралната карта и кадастралните регистри, издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, при поземлени имоти — Таблица 3. Издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството. — ДВ, бр. 71 от 2001 г.
- ⁸ Издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството. — ДВ, бр. 56 от 22 юни 1999 г.
- ⁹ Издадена от председателя на Държавния комитет за планиране, министъра на земеделието и министъра на архитектурата и благоустройството. — ДВ, бр. 87 от 1967 г.
- ¹⁰ Особено интересно в този аспект е изложението на швейцарския адвокат и университетски преподавател Dr. Hans Peter. Вж. PETER, Hans. Il diritto agrario del tardo impero romano. — *Rivista di diritto agrario*, 1954, No. 33, p. 421 ss. Срв. и изказванията на специално посветения на тази проблематика международен конгрес — *Atti del XII Congresso internazionale di Studi byzantini*. Oxford, 1966.
- ¹¹ По този въпрос съществува многобройна литература, а в почти всички истории на римската държава и право на Принципатата се отделя значително място. Вж. по-специално монографията на МАШКИН, Н. Принципат Августа. Москва, 1949, а от по-новите изследвания SIRAGO, V. A. Principato di Augusto: concentrazione di proprietà e poteri nelle mani dell'imperatore, Bari, 1978; GUIZZI, F. Il Principato tra 'Res Publica' e potere assoluto. Napoli, 1974; ERNEST, Jörg. Princeps christianus und Kaiser aller Römer: Theodosius der Grosse im Lichte zeitgenössischer Quellen. München, 1998; Lo CASCIO, E. Il princeps e il suo impero: studi di storia amministrativa e finanziaria romana, Bari 2000.
- ¹² Срв. обобщението на проблема у ГРЕВСЪ, И. Очерки изъ истории римскаго землевладения (преимущественно во время империи). — *СПб*, 1899; BISCARDI, A. Studi sulla legislazione Romana del Basso impero. Orientamenti e tendenze del legislatore nella disciplina dei rapporti reali. — In: *Studi Senesi*, v. 50 (1942); BERNARDI, A. The economic problems of the Roman Empire at the time of its decline. — In: *SDHI*; 31/1965).
- ¹³ Относно правото на собственост и видовете дългосрочни и вечни поземлени аренды вж. BISCARDI, Op. cit.; LEVY, E. West Roman Vulgar Law. The law of property. Philadelphia, 1951; CANNATA, C. "Possessio", "possessor", "possidere" nelle fonti giuridiche del Basso Impero. Contributo allo studio del sistema dei rapporti reali nell' epoca postclassica. Milano, 1962.
- ¹⁴ JONES, A. H. M. The Later Roman Empire (284 – 602). A Social Economic and Administrative Survey. Oxford, 1964; LEVY, Op. cit., p. 196; PETER, Op. cit., p. 422.
- ¹⁵ Подробно за данъчната система по времето на Домината вж. SAUMAGNE, Ch. Du rôle de l'origo et du census dans la formation du colonat romaine. — *Byzantion*, 1937, No. 12, p. 7 – 141; JONES, A. H. M. The Roman Economy. Studies in ancient Economic and administrative History. Oxford, 1974, id., Over taxation and the decline of the Roman Empire. — *Antiquity*, 1959, No. 33, p. 39 – 43; id., Census records of the Later Roman Empire. — *Journal of roman Studies*, 1953, No. 43, p.490; id., capitatio and iugatio, in: *Journal of Roman Studies*, 1957, No. 47, p.88 – 94; HUMBERT, M. Mémoire sur les champs abandonnées en Droit romaine. — In: *Accademie de législation de Thoulouse*, 1874, No. 23, p. 67 ss.

- ¹⁶ Срв. анализа на причините у *PATLAGEAN, E. Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4e – 7e siècles.* Paris, 1977; *GARNSEY, P. Social status and legal privilege in the Roman Empire.* Oxford, 1970.
- ¹⁷ Срв. анализа на употребата на термина в императорските конституции в *DARGEN, R. L'ager publicus sous les empereurs: droit romain.* Besançon, 1893.
- ¹⁸ Срв. *BERGER, A. Encyclopedic dictionary of Roman Law.* Philadelphia, 1953; *FORCELLINI, A. Totius latinitatis lexicon, v. II. Lipsiae, 1816.*
- ¹⁹ Вж. *CJ 11.58.1, 3, 11.*
- ²⁰ Срв. *Amm. Marcell. 17.3; 18.1; 27.7.*
- ²¹ Вж. сравнителноправните иследования в сборника *Recueils de la Société Jean Bodin, v. II Le servage.* Bruxelles, 1959, както и *Terre et paysans dependants dans les sociétés antiques: Colloque international tenu à Besançon les 2 et 3 mai 1974.* – Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1979.
- ²² Вж. *MARCONI, A. Il colonato tardoantico nella storiografia moderna: da Fustel de Coulanges ai nostri giorni.* Como, 1988; *COLLINET, P. Le colonat dans l'Empire romain.* Bruxelles, 1937; *RÉVILLOUT, Ch. Etude sur l'histoire du colonat chez les romains.* – *RHDFE*, 1857, No. 3, p. 209 ss.; *SEGRÉ, G. Studio sulle origine e lo sviluppo storico del colonato romano.* – *AG 42-46 (1889 – 1891).*
- ²³ Вж. новото изследване на проблема у *LORiot, X. et NONY, D. La crise de l'Empire romain.* Paris, 1997.
- ²⁴ Вж. *CJ 10.1.4. Imperatores Diocletianus, Maximianus ... Nam praedia eorum, quae antequam demigrarent habuerint, si ab his distracta non essent, fisci rationibus vindicari iam pridem decretum est, nisi aliud speciali praeecepto Augusta maiestas decreverit.* Срв. и анализа на *HUMBERT, I. cit.; De DOMINICIS, M. Aspetti della legislazione romana del Basso Impero sugli agri deserti.* – *BIDR.* 67/1964, p. 72 s.
- ²⁵ *WIART, R. Le régime des terres du fisc au Bas-Empire.* Paris, 1894; *SAVAGNONE, F. Le terre del fisco nell'Impero romano.* Palermo, 1902; *BURDEAU, F. Le ius perpetuum et le régime fiscal des "res privata" et des fonds patrimoniaux.* – In: *IURA* 23.1.(1972).
- ²⁶ Вж. *КОЛОСОВСКАЯ, Ю. Ветеранское землевладение в Панонии.* – В: *ВДИ*, 1963, № 4; *RÉVILLOUT, Ch. Op. cit., p. 211 ss.*
- ²⁷ *Dion. Cass. LXXI.807.*
- ²⁸ *RÉVILLOUT, Ch. Op. cit., p. 213 ss.*
- ²⁹ *CJ 11.59.1. Imperator Constantinus. Cum divus aurelianus parens noster civitatum ordines pro desertis possessionibus iusserit conveniri et pro his fundis, qui invenire dominos non potuerunt quos praeeperamus, carundem possessionum triennii immunitate suscepta de sollempnibus satisfacere, servato hoc tenore praecipimus, ut, si constiterit ad suscipiendas easdem possessiones ordines minus idoneos esse, eorundem agrorum onera possessionibus et territoriis dividantur.* *CONST. A. CAPESTRINO.* < ACC. >
- ³⁰ *CIL VI.1112; VIII.10217; XI. 1214; XII.5456; 5549, 5561.*
- ³¹ Вж. *ROSTOWZEFF, M. Studien zur Geschichte des römischen Kolonats.* Berlin ; Leipzig, 1910, p. 560 ss.; *LEVY, E. Op. cit., p. 44 ss., 112 ss.*
- ³² *CJ 10.28.1. Imperatores Theodosius, Valentinianus. Dispositionem amplissimae recordationis Antiochi, quae certam quantitatem ante se relevatis possessionibus nomine canonis indixit, non imminui decernimus: id enim, quoniam in canonicum cecidit et*

anniversaria debet pensatione persolvi, nec in praeteritum nec in posterum patimur esse concessum.

³³ CJ 11.59.3. Imperatores Valentinianus, Valens. Quicumque deserta praedia meruerint sub certa immunitate, ad possessionem impetratorum non prius sinantur accedere, quam vel fideiussoribus idoneis periculo curialium datis vel fundis patrimonii sui maxime utilibus obligatis idonea cautione firmaverunt susceptam a se possessionem nullo detrimento publico relinquantam. *VALENTIN. ET VALENS AA. AD MAMERTINUM PP. *A 364 D. VII K. IUN. DIBO IOVIANO ET VARRONIANO CONSS >

³⁴ CTh.5.11.7 (?)... el emeritis veteranis vel gentibus dividamus. DAT. XVII K. FEB. MEDIOLANO VALENTINIANO ET VALENTE AA. CONSS. (365 IAN. 16).

³⁵ Hyg., De generibus controversiarum. – In: *Lachmann*, K. *Gromatici veteres*. Berolini, 1848, 132.25: Subsiciva autem dicuntur quae adsignari non potuerunt, id est, cum sit ager centuriatus, aliqua inculta loca, quae in centuriatas erant, non sunt adsignata.

³⁶ Подробно относно поземлените отношения в Северна Африка вж. НАЈЕ, А. Etudes sur les locations à long terme et perpetuelles dans le monde romain (thèse pour le doctorat ès – sciences juridiques). Paris ; St.Bricenne, 1926; HAYWOOD, R. M. Roman Africa. – In: *ESAR*, t. IV. Baltimore, 1938; KOLENDO, J. Kolonat w Africe Rzymskiej w I-II w. i ego genesa. Warszawa, 1962.

³⁷ CJ 11.48.3. Imperatores Valentinianus, Valens. Quisquis ex desertis agris veluti vagos servos liberalitate nostra fuerit consecutus, pro fiscalibus pensationibus ad integram terrae professionem, ex qua videlicet servi manere videntur, habeatur obnoxius.

1. Id etiam circa eos observari volumus, qui ex huiusmodi fundis servos ad possessiones suas transire permiserint. *VALENTIN. ET VALENS AA. AD FAVENTIVM VIC. ITALIAE. *A 365 D. PRID. K. AUG. MEDIOLANI VALENTINIANO ET VALENTE AA. CONSS >

³⁸ CTh.5.11.9 Imperatores Valentinianus, Valens ad Iamertinum praefectum praetorio. per italiam afanticiae iugerationis onere consistentibus patrimoniiis superfuso unumquemque tributarium adiectionem alieni debiti balulare non dubium est; ideoque deserta iugatio, quae personis caret, hastis subiciatur, ut licitationis competitione futuros dominos sortiatur. ea enim ... (364/5 ...).

³⁹ CTh.5.11.11 ...Ua... Babuntur, dñu tracta et iam paene sine debitoribus debita condonentur; ea tamen ratione servata, ut prius domini longioribus temporum metis edictis celeberrimis evocentur, quo facilius speimpunitatis ad avitos lares et propria tecta revocentur: ac tum demum, si intra maium mensem, quod spatium dissitis idoneum et volentibus longum est, non advenerint, quicumque se sponte optulerit, non obligandus de onere praetrito pro portione hoc modo possessionis in futurum annonarii canonis vectigal expendat, de iure domini et perpetuitate securus. dat. viii k. oct. constantinopoli honorio n. p. et evodio cons. (386 sept. 24).

⁴⁰ Срв. De Dominicis, M. Op. cit., p. 77 s.

⁴¹ Вж. CTh.5.11.12 Idem aaa. tatiano praefecto praetorio orientis. Qui agros domino cessante desertos vel longe positos vel in finitimis ad privatum pariter publicumque compendium excolere festinat, voluntati suae nostrum noverit adesse responsum: ita tamen, ut, si vacanti ac destituto solo novus cultor insederit ac vetus dominus intra biennium cadem ad s (388 – 392 ...).

⁴² Срв. CJ 11.59.8 Imperatores Valentinianus, Theodosius, Arcadius. Qui agros domino cessante desertos vel longe positos vel in finitimis ad privatum pariter publicumque

compendium excolere festinat, voluntati suae nostrum noverit adesse responsum: ita tamen, ut, si vacanti ac destituto solo novus cultor insederit, ac vetus dominus intra biennium eadem ad suum ius voluerit revocare, restitutus primitus quae expensa constiterit facultatem loci proprii consequatur. Nam si biennii fuerit tempus emensum, omni possessionis et domini carcebit iure qui siluit *VALENTIN. THEODOS. ET ARCAD. AAA. TATIANO PP. ORIENTIS.* <A 388 - 392 >

- ⁴³ Относно погасителната давност в следкласическата римско право вж. LEVY, E. Op. cit., p. 176 ss.
- ⁴⁴ Срв. D. 41.2.40.1
- ⁴⁵ CHAUVIN, V. La constitution du Code Theodosien sur les agri deserti et le droit arabe. – In: *La Belgique Juridiciaire*, 97, p. 1413 s.; De DOMINICIS, M. Op. cit., p. 77 – 78.
- ⁴⁶ De DOMINICIS, M. Op. cit., p. 80 s.
- ⁴⁷ CTh.13.11.4 Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino praefecto praetorio. qui fundum aliquem, velut a fanaticorum mole depressum, cupit aliquatenus relevari, omne nihilominus patrimonium suum admissio patiatu inspectore censi. Quod quidem etiam ad singularum civitatum legationes convenit custodiri, ut scilicet omne territorium censeatur, quotiens defectorum levamen exposcitur, ut squalida adque icuina in culta adque opima compensent. Nemini autem citra nostram conscientiam in quantolibet modo tributariam suspendere liceat functionem. Quod enim ad tempus differri iubebit, aut perpetuo amittitur aut sub acerbiorum reliquorum mole repetendum est. dat. iiii non. april. constantinopoli theodosio a. iiii et abundantio cons. (393 apr. 3).
- ⁴⁸ CJ 11.58.10=CTh 13.11.9. Idem aa. Eutychno praefecto praetorio. Qui per impotentiam fundos optimos ac fertiles occuparunt, cum quaestuosis uberibusque pro rata portione suscipiant infecundos. Quoniam itaque legati hieropolitanae civitatis succisus esse prosecuti sunt, huiusmodi possessionum retentatores cum optimis fundis et minus idoneos suscipiant, quo eiusmodi aequalitate servata et ante dictae curiae vires possint in posterum respirare et fisci indemnitas custodiri. Dat. non. mar. Constantinopoli Honorio. a. iiii et Eutychno cons. (398 mart. 7).
- ⁴⁹ Idem aa. sebastio comiti primi ordinis. competitionis obreptione seclusa aput cum possessio firma permaneat, cui a peraequatore semel eam traditam fuisse constiterit. reliqua vero temporis ante acti a novo domino fiscum postulare non patimur, ne alterius culpa alter incipiat subiacere dispendio. si quis vero privatus aut obligatam sibi possessionem, quae deserta huc usque permansit, aut ex aliquo titulo deberi sibi iure confirmat, allegationes suas sine mora vel per se vel per aliam personam legibus ordinatam aput spectabilitatem tuam publicare debet, ita ut, si aequitatis ratione suadente ad petiorem fuerit translata possessio, is, qui eam a peraequatore suscepit, rei melioratae receptis sublevetur expensis. verum ne sub specie litis dominationes semel constitutae turbentur, duorum mensum spatium censemur debere servari, intra quod is, qui putat sibi rem probabili ratione competere, debitas exerat actiones. quod si tempus adscriptum silentio fuerit interveniente transactum, nullum penitus repetendi volumus esse principium. quod si quis eo tempore, quo peraequator praedium alicui addidit, de suo iure vel per se vel per homines suos non crediderit actitandum, duorum mensum curricula evolutis in perpetuum conquiescat. et cetera. dat. prid. id. mart. ravennae honorio a. xi et constantio ii cons. (417 mart. 14).
- ⁵⁰ CTh.13.11.16 cit.

⁵¹ CJ 11. 58.7.

⁵² Подробно изследването на емфитевзата може да бъде открито у BOJARSKI, Wl. *Emfiteuza według prawa rzymskiego*. Torun, 1970, както и в моята монография „Правната регламентация на емфитевзата в Римското право”. С., 2000.

СЛЕДКЛАСИЧЕСКОТО РИМСКО ПРАВО И ПРОБЛЕМЪТ С
ПУСТЕЕЩИТЕ ЗЕМИ
(POST-CLASSICAL ROMAN LAW AND THE WASTE LAND PROBLEM)

Author(s): Malina Novkirishka-Stoyanova

- **Keywords:** Roman law; *agri deserti*
- **Summary/Abstract:** In every society appears the necessity of rational management of the land. In the Bulgarian legal system there is a lack of unified regulatory framework concerning waste or uncultivable lands and there is a need to look back into Roman law, which shows us the attempts of Roman emperors to establish more rational organisation of farming the land. It is made a review of development of the land relations during the golden age of Roman Empire. A conclusion is made that it is appropriate to borrow the idea and economic logic which aims to solve the problem of *agri deserti*.

TRANSLITERATED REFERENCES
NOT WRITTEN IN THE ROMAN SCRIPT

- МАШКИН, Н. Принципат Августа. Москва (MASHKIN, N. Printsipat Avgusta. Moskva), 1949
- ГРЕВСЪ, И. Очерки из истории римского землевладения (преимущественно во время империи). (GREVS, I. Ocherki iz istorii rimskago zemlevladieniya (preimushhestveno vo vremya imperii)–СПб, 1899
- КОЛОСОВСКАЯ, Ю. Ветеранское землевладение в Панонии. – В: ВДИ (KOLOSOVSKAYA, YU. Veteranskoe zemlevladienie v Panonii. – V: VDI), 1963, № 4